

УДК 341:316.774

СОЛОДКА О.М., кандидат юридичних наук, с.н.с.,
докторант НА СБ України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1799-0712>.

СВОБОДА ІНФОРМАЦІЇ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено поняття “інформаційна свобода”, “інформаційний суверенітет”, їх співвідношення та сучасні підходи до забезпечення. За результатами проведеного дослідження встановлено, що реалізація інформаційного суверенітету держави передбачає забезпечення прав і свобод людини в інформаційній сфері; визначення виключних підстав для обмежень доступу до інформації, що встановлюються при забезпеченні інформаційного суверенітету держави; пошук балансу між правами людини і необхідністю реалізації цілей держави в інформаційній сфері. Основоположними началами забезпечення інформаційного суверенітету держави є: презумпція інформаційної свободи як базисний принцип реалізації інформаційного суверенітету; захищеність інформаційної приватності людини; забезпечення права на інформацію як обов’язок держави.

Ключові слова: інформаційна свобода, інформаційний суверенітет, інформаційні права і свободи.

Summary. The article examines the notions of “information freedom”, “information sovereignty”, their relationship and modern approaches to their assurance. According to the results of the study, it is established that the implementation of the information sovereignty of the state involves ensuring human rights and freedoms in the information sphere; determination of exclusive grounds for restrictions of information access established in ensuring the information sovereignty of the state; finding a balance between human rights and the need to achieve the goals of the state in the information sphere.

Keywords: information freedom, information sovereignty, information rights and freedoms.

Аннотация. В статье исследованы понятия “информационная свобода”, “информационный суверенитет”, их соотношение и современные подходы к обеспечению. По результатам проведенного исследования установлено, что реализация информационного суверенитета государства предусматривает обеспечение прав и свобод человека в информационной сфере; определение исключительных оснований для ограничений в сфере доступа к информации, устанавливаемых при обеспечении информационного суверенитета государства; поиск баланса между правами человека и необходимостью реализации целей государства в информационной сфере.

Ключевые слова: информационная свобода, информационный суверенитет, информационные права и свободы.

Постановка проблеми. Свобода у правовому контексті – це об’єктивна можливість людини і громадянина здійснювати або не здійснювати певні дії, що ґрунтуються на його конституційних правах і свободах. Основні постулати вчення про свободу: усі люди вільні від народження і ніхто немає права відчужувати їхні природні права [1, с. 441].

Інформаційна свобода є однією з найважливіших гарантій розвитку, дотримання і захисту будь-яких універсальних прав людини, що особливо відчутно на етапі розвитку інформаційного суспільства. Попри це, особливістю вказаного періоду є раніше невідома активізація двох діалектично пов’язаних тенденцій: необмежені можливості у

доступі до інформації та їх використання у протиправних цілях. В зазначених умовах держава відчуває нагальну потребу у забезпеченні інформаційної безпеки, що неможливо реалізувати за відсутності інформаційного суверенітету. Хоча остання категорія здебільшого негативно сприймається представниками ліберальних режимів як така, що суперечить теорії свободи інформації та зводиться до контролю за інформаційними потоками.

Результати аналізу наукових публікацій. Досліджуючи проблематику інформаційних правовідносин, вітчизняні та зарубіжні науковці неодноразово зверталися у своїх працях до питань з'ясування змісту та ознак поняття “свобода інформації”, “інформаційні права людини”, “доступ до інформації”, “інформаційний суверенітет” тощо. Зазначених і суміжних питань торкаються наукові розробки О. Баранова, К. Белякова, В. Брижка, О. Данильяна, О. Дзьобаня, О. Довганя, І. Забари, О. Золотар, Б. Кормича, А. Марущака, О. Олійника, О. Радутного та інших. Водночас, незважаючи на те, що проблематиці свободи інформації в юридичній науці присвячено достатньо уваги, необхідно зауважити, що питання інформаційного суверенітету держави є вельми дискусійними, а в поєднанні зі свободою інформації взагалі такими, що взаємовиключають один одного.

Метою статті є з'ясування змісту термінів “свобода інформації”, “інформаційний суверенітет” та визначення їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу. Свобода інформації – поняття, що використовується для позначення групи прав і свобод людини, включаючи право на інформацію (право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію), свободу вираження поглядів і переконань, свободу думки і слова, свободу обміну інформацією.

Ретроспективний аналіз інформаційного законодавства свідчить про те, що питання свободи інформації актуалізувались ще близько 250 років тому у Швеції з прийняттям шведським парламентом Закону про свободу преси (друку) від 2 грудня 1766 року, що був результатом роботи Андерса Чайденіуса, священика, мислителя, політика. “Свобода, – зазначав він, – це повна протилежність обмеженню, вона має багато значень; слово це слід вживати обережно, адже воно може принести як користь, так і збитки. Під свободою я розумію право кожного громадянина, надане йому законодавством і конституцією, задовольняти власні запити, що не повинні шкодити іншим громадянам країни та всьому суспільству” [2, с. 35].

Широкого розповсюдження ця теорія набула лише в кінці ХХ століття, коли вперше була запропонована Концепція свободи інформації на Міжамериканській конференції 1945 р. у Мехіко як свобода шукати, отримувати та поширювати інформацію будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів. У 1946 р. свобода інформації як фундаментальне право людини було проголошено на першій сесії Генеральної асамблеї ООН у Резолюції 59 (I) “Скликання міжнародної конференції з питань свободи інформації”. Згодом ця концепція знайшла своє втілення в Загальній декларації з прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та інших міжнародних документах, що стосуються прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, у Резолюції 59 (1) Генеральної Асамблеї ООН зазначено, що “свобода інформації є основним правом людини і критерієм усіх інших свобод” [3].

Вище викладене підтверджує те, що гарантії інформаційних прав і свобод людини належать до найважливіших засад формування правової держави та громадянського суспільства і на сьогодні набувають особливого значення, оскільки в умовах прискореного розвитку інформаційного суспільства інформаційна свобода визнана найвищою цінністю. Ці права включені і до дієвого державного механізму в

демократичному суспільстві, що визначає забезпечення захисту прав і свобод людини в інформаційній сфері однією з найважливіших цілей інформаційної безпеки, а власне людину – найголовнішим її об'єктом.

Реалізація свободи інформації та встановлення меж її здійснення, хоча і є, складовою свободи в цілому, проте відзначається певною специфікою. Це пояснюється тим, що для здійснення цього виду свободи характерним є: властивості феномену інформації; специфічні механізми реалізації права на свободу інформації; методи правового регулювання у цій сфері; визначене коло суб'єктів інформаційних відносин; специфіка обігу інформації [4].

Інформація та свобода становлять основу інформаційних прав і свобод, під якими розуміють комплекс прав, похідних від свободи інформації, як фундаментального права людини, до яких віднесено: 1) інформаційні права, що пов'язані з особою (особистістю) людини; 2) право власності на інформацію; 3) право на доступ до інформації; 4) свободу поширення інформації будь-яким законним способом; 5) право на безпечне інформаційне середовище [5].

Право на свободу інформації гарантується Конституцією України, що закріплено в наступних положеннях [6]:

- гарантія права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (частина 1 ст. 34);

- право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (частина 2 ст. 34);

- гарантія права вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення (частина 2 ст. 50).

Зв'язок природного права та інформаційної свободи полягає в тому, що інформаційна свобода надає людині низку можливостей, які продиктовані природним станом людини – станом свободи. Ці можливості не залежать від волі держави, не державою вони встановлені, а самою природою людини. Держава не має права дарувати можливість реалізації інформаційної свободи, як і не має права позбавляти їх. Держава зобов'язана за допомогою правових норм створити умови, за яких людина зможе реалізувати належну їй інформаційну свободу [7]. Забезпечення та охорона цих прав – головне призначення держави. Свобода не може бути абсолютною, вона обмежена правами та свободою інших людей, принципами моралі, інтересами загального добробуту. Демократичне суспільство ґрунтується не на вільному балансі між свободою та соціальною справедливістю, свободою та державним інтересом. Межі свободи можуть бути визначені тільки правовим законом, який і є її мірою" [1]. Цю рису свободи людини помітив ще І. Кант, який проголосив, що свобода кожного повинна бути сумісна зі свободою всіх інших [8, с. 94-95]. Правова держава визнає основою свого існування свободу.

Саме держава є ключовим суб'єктом у врегулюванні правовідносин в інформаційній сфері та захисті інформаційних прав і свобод людини та громадянина, адже власне вона виступає законодавцем, що формує правові засади розвитку інформаційних відносин, юридичним гарантом реалізації права на інформацію, здатним захистити суб'єктів права від несанкціонованого доступу до інформації, забезпечити недоторканність приватного життя людини.

Отже, на державу з однієї сторони покладається завдання захисту інформаційних прав і свобод громадян, а з іншої постає вимога забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави.

О. Довгань, вибудовуючи модель системи забезпечення інформаційної безпеки, яка утворюється об'єктами інформаційної безпеки та суб'єктами інформаційної безпеки, серед іншого, відносить до об'єктів інформаційної безпеки інформаційний суверенітет, безпеку національного сегмента глобального інформаційного простору, інформаційної інфраструктури, захищеність, цілісність, доступність та безпечність інформаційних ресурсів, продукції та послуг [9].

Суверенітет – це верховенство влади всередині країни та її незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Поняття інформаційного суверенітету держави відображає верховенство державної влади в національному інформаційному просторі та рівноправність у міжнародних відносинах в глобальному інформаційному просторі.

Як свідчить досвід країн з розвиненою демократією, інформаційна безпека людини не повинна протиставлятися інформаційній безпеці держави та суспільства. Адже саме людина визнається основною цінністю кожного суспільства і забезпечення її прав і свобод є кінцевою метою реалізації функцій держави. Проте, реалії інформаційного суспільства обумовлюють необхідність обмеження прав та законних інтересів людини з метою захисту національних інтересів держав, попередження міжнародних конфліктів чи/та терористичних актів, а також забезпечення безпеки національних інформаційних ресурсів. Таким чином, має місце конфлікт інтересів різних об'єктів інформаційної безпеки. Вирішення цього конфлікту демократичним шляхом є однією з первинних задач при створенні відповідних правових норм [5, с. 332]. Національні інтереси ж повинні бути обумовлені природними правами та свободами людини і громадянина, тобто похідними від індивідуальних. Окрім цього, інформаційний суверенітет розглядається як один з фундаментальних національних інтересів, і, водночас, реалізація національних інтересів визначена як спосіб забезпечення інформаційного суверенітету (серед іншого).

У цьому контексті, суттєвим аспектом свободи інформації у співвідношенні з інформаційним суверенітетом є двоєдина концепція, що лежить в основі цього права, основними елементами якої є “свобода доступу до держави” і “свобода від держави”. Соціалістична концепція передбачає ж розглядати свободу як певний припис, вказівку або “директиву, що прописує свободу, спрямовану не стільки на попередження втручання держави в особисте життя індивідуума, скільки на його соціальну інтеграцію у суспільне життя” [10].

“Свобода від держави” реалізується через гарантії права людини на невтручання в особисте життя. Зокрема, в ст. 32 Конституції визначено: “Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини”. Ст. 31 Конституції України гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [6]. Ці положення знаходять своє відображення в намірах розвитку інституту захисту персональних даних в Україні відповідно до сучасних європейських правових стандартів та створення ефективної загальнодержавної системи забезпечення приватності персональних даних в умовах поширення можливостей Інтернет-середовища і складнощами застосування традиційних, “доцифрових” юридичних норм і практик [11].

“Свобода доступу до держави” основним чином реалізується через доступ до інформації, який у суб’єктивному розумінні визначається як гарантована державою можливість фізичних, юридичних осіб і держави (державних органів) вільно одержувати відомості, необхідні їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій, що не порушує права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. В об’єктивному розумінні доступ до інформації – це сукупність правових норм, що регламентують суспільні інформаційні відносини щодо одержання їх учасниками відомостей, необхідних їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій [12].

В означеному контексті з правом інформаційної свободи, яке апріорі передбачає всю інформацію як загальнодоступну, перетинається інститут інформації з обмеженим доступом. Відсутність чітких критеріїв віднесення інформації до категорії з обмеженим доступом, а також конкретної процедури обмеження доступу до неї сприяють зловживанням органами державної влади шляхом ненадання інформації через неправомірне застосування грифів обмеження доступу до інформації.

Свобода інформації повинна обмежуватись в тій мірі, яка необхідна для досягнення однієї з визначених міжнародно-правовими актами цілей. Обмеження не повинно зводитись лише до заборони з будь-якого конкретного питання. Кожне з обмежень, сукупність яких визначена міжнародно-правовими актами повинно відповідати визначеним умовам, а саме повинно: бути встановлено законом, слугувати одній з перерахованих цілей і бути необхідним для досягнення такої цілі. Беззастережною є вимога у міжнародно-правових актах про те, що будь-які обмеження повинні бути офіційно закріплені в (національному) законі. І такий закон повинен містити конкретну вказівку на можливість втручання з боку правоохоронних органів. Важливе значення має характер нормативного акту [13].

Головним обмеженням свободи інформації є заборона будь-якої пропаганди й агітації, що породжують соціальну, національну, расову, релігійну ненависть і ворожнечу, а також пропаганди соціальної, расової, національної, релігійної або мовної переваги. Частина 3 статті 34 Конституції України формулює виключний перелік підстав для обмеження права на інформацію: в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [6]. Зазначені положення відповідають нормам міжнародного законодавства. Зокрема, ст. 29 Загальної декларації прав людини проголошує, що при здійсненні своїх прав і свобод кожною людиною до неї застосовуються тільки такі обмеження, які встановлені законом винятково з метою забезпечення гідного визнання та поваги до прав і свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі суспільного порядку та загального благополуччя в демократичному суспільстві [14]. Відповідно до ст. 10 Європейської Конвенції з прав людини, яка встановлює обмеження щодо права на вираження своєї думки, такі обмеження мають бути [15]: 1) встановлені законом; 2) бути необхідними в демократичному суспільстві; здійснюватися в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших людей, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету та безсторонності суду. Слід зазначити, що наведені міжнародно-правові вимоги з незначними відмінностями втілені у частині 3 ст. 34 Конституції України, яка

встановлює право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань та право на інформацію [6].

Сучасне суспільство є інформаційним та відповідно інформатизованим, що обумовлює віртуалізацію інформаційних відносин, і в першу чергу, це стосується обігу персональних даних. Ідея про забезпечення прав людини он-лайн знайшла відображення у багатьох актах і рішеннях. У 2013 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію “Право на приватність у цифрову епоху”, де вказано, що “права, які належать людям у середовищі офф-лайн, також повинні “бути захищені он-лайн”, а усі держави “поважати та захищати право на приватність в цифровій комунікації”. Керівні принципи ЄС щодо свободи вираження он-лайн та офф-лайн сфокусувалися на забезпеченні права на інформацію, свободи вираження та права на приватність.

У Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи наголошується на тому, що права людини повинні однаковою мірою забезпечуватися офф-лайн та он-лайн і вказано, що таким чином не запроваджуються нові види прав, а доступ до Інтернету розглядається як “важливий спосіб реалізації прав, свобод та участі в демократії”. Разом з тим, у багатьох країнах широко використовують термін “цифрові права” (digital rights) як умовну категорію, яка визначає особливості реалізації та гарантії захисту прав людини в Інтернеті, зокрема в контексті права на доступ до Інтернету, свободи вираження поглядів та приватності он-лайн. Як зазначають науковці, обізнаність щодо можливостей використання Інтернету – це передумова здатності здійснювати свободу вираження поглядів он-лайн [16].

Закріплення зазначених прав ускладнюється тим, що Інтернет-відносини виходять поза межі юрисдикції конкретної держави, а це породжує невирішеність питань щодо уніфікації підходу до їх юридичного визначення, процедури оскарження та відновлення у разі порушення. Інформаційний суверенітет у даному контексті є засобом досягнення он-лайн свободи інформації громадян конкретної держави через забезпечення т.зв. цифрових прав.

Висновки.

Інформаційні права і свободи людини і громадянина у демократичному суспільстві виступають основним критерієм, що характеризує наявність інформаційного суверенітету держави, оскільки одним із основних пріоритетів інформаційної політики будь-якої країни є дотримання балансу відповідних інтересів особистості, суспільства і держави в інформаційній сфері. Проте, на сучасному етапі еволюція свободи інформації в теоріях інформаційного суспільства здебільшого розглядається у двох ракурсах: без урахування обмежень, коли утверджуються ідеї свободи, але більшою мірою ігноруються вимоги інформаційної безпеки (демократичний режим) та з тотальними обмеженнями, коли принципи інформаційної безпеки держави превалюють над інформаційними правами (недемократичний режим).

Інформаційний суверенітет держави полягає в її здатності проводити незалежну інформаційну політику і забезпечувати верховенство національного законодавства в інформаційному просторі. Принципове значення для забезпечення інформаційного суверенітету має визначення та реалізація національних інтересів держави в інформаційній сфері, які в свою чергу, повинні бути обумовлені природними правами та свободами людини, серед яких основоположним вбачаємо право на свободу інформації.

Відтак, реалізація інформаційного суверенітету держави передбачає забезпечення прав і свобод людини в інформаційній сфері; визначення виключних підстав для обмежень доступу до інформації, що встановлюються при забезпеченні інформаційного

суверенітету держави; пошук балансу між правами людини і необхідністю реалізації цілей держави в інформаційній сфері, а також створення умов для формування інформаційного суспільства та забезпечення доступу до його надбань (цифрові права).

Основоположними началами забезпечення інформаційного суверенітету держави є: презумпція інформаційної свободи як базисний принцип реалізації інформаційного суверенітету; захищеність інформаційної приватності людини; забезпечення права на інформацію як обов'язок держави.

Загалом вище викладена збалансованість, що виражена у пріоритетності свободи інформації та необхідності забезпечення інформаційного суверенітету характеризується тим, що: по-перше, чинне законодавство не лише надає громадянам право доступу до інформації та суспільно важливої інформації, але й гарантує відповідний захист цього права та передбачає відповідальність за порушення такого права. Завдяки цьому громадяни мають можливість використовувати інформацію в особистих інтересах для забезпечення власної життєдіяльності, а також впливати на державу з метою підвищення рівня її прозорості та демократичності; по-друге, обмежуючи доступ до персональних даних та до окремих категорій інформації, держава забезпечує невтручання в особисте життя, попереджує потенційні можливості завдання шкоди особистій безпеці громадян, інформаційній та національній безпеці.

Використана література

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5 / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1998, 2004. С. 441.
2. The World's First Freedom of Information Act / Anders Chydenius' Legacy Today. Kokkola: Anders Chydenius Foundation, 2006. 103 p.
3. Созыв международной конференции по вопросу о свободе информации : Резолюция ГА ООН 59 (I) от 14.12.46 г. URL: www.daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/10/IMG/NR003310.pdf?OpenElement
4. Письменицький А.А., Слинко Д.В. Теорія держави і права: навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. 252с.
5. Золотар О.О. Правові основи інформаційної безпеки людини: дис. д-ра юр. наук.: 12.00.07. Київ, Харків, 2018. 479 с.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
7. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Інформаційна свобода: деякі штрихи до усвідомлення сутності. *Стратегічна панорама*. 2016. № 2. С. 73-77.
8. Кант И. Соч.: в 6 т. Москва: Мысль, 1964. Т. 3, 392 с.
9. Довгань О.Д. Правові засади формування і розвитку системи забезпечення інформаційної безпеки України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2015. № 3 (19). С. 6-17.
10. Поощрение и защита права на свободу убеждений и их свободное выражение: Резолюция Комиссии по правам человека. – (Доклад специального докладчика г-на Абида Хуссейна, подготовленный в соответствии с резолюцией 1993/45 Комиссии по правам человека. 19 декабря 1994 г. E/CN.4/1995/32). URL: <http://www.daccess-ods.un.org/TMP/7821679.71134186.html>
11. Брижка В.М. Становлення і розвиток правових основ та системи захисту персональних даних в Україні: монографія / В.Г. Пилипчук, В.М. Брижка, О.А. Баранов, К.С. Мельник; за ред. В.М. Брижка, В.Г. Пилипчука. Київ: ТОВ Видавничий дім “АртЕК”, 2017. 226 с. С. 114; Сучасні правові стандарти Євросоюзу у сфері захисту персональних даних: / [І. Майстренко – переклад з англ.; В. Брижка – редагування тексту]. Київ: ТОВ “Видавничий дім “АртЕК”, 2018. 177 с.

12. Марущак А.І. Визначення поняття “доступ до інформації”. *Правова інформатика*. № 3(11)/2006. С. 69-74.
13. Забара І.М. Свобода інформації: сучасний концептуальний підхід у науці міжнародного права. *Правова інформатика*. № 1(45)/2015. С. 48-57.
14. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 року: ООН. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
15. Європейська Конвенція з прав людини від 04 листопада.1950 року: Рада Європи. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
16. Бенедек Ф., Кеттеман М. Свобода вираження поглядів та Інтернет. П.: Видавництво Ради Європи, 2013. 204 с.
17. Брижко В.М. Права і свободи людини і громадянина. – (Кн.: *Основи систематизації інформаційного законодавства: теоретичні та правові засади*: монографія. Київ: ТОВ “ПанТот”, 2012 р. 304 с. С. 16-57); Брижко В.М., Фурашев В.М. *Джерела знань філософії права. “Людина”, “громадянин” і “особа” та “права” і “свободи”*. – (Кн.: *Інформаційне право та інформаційне законодавство*: наукове видання. Київ: Видавничий дім “АртЕК”, 2020. 288 с. С. 10-62, 81-84).

~~~~~ * * * ~~~~~